

„Dneska ctí tě za svatého, zítra budeš sviňák!“

Československé osudy ve 20. století

V Národním památníku na pražském Vítkově plánuje Památník koncentračního tábora Flossenbürg ve spolupráci s Národním muzeem výstavu, jejíž jádro tvoří životopisy bývalých vězňů internovaných v tomto táboře. Jde o výběr typově různorodých osobností – od legionáře přes parašutistu či rolníka až po umělkyni. Výstava tak zároveň nabízí svébytný průřez československými dějinami. Proběhnout měla podle původních plánů od 6. května do 28. června letošního roku. Vzhledem k vypuknutí pandemie koronaviru však tento termín musel být zrušen. Výstava se uskuteční až za rok.

V letech 1938 až 1945 bylo v koncentračním táboře Flossenbürg v Bavorsku a jeho pobočných táborech internováno asi 4500 československých občanů, z nichž pětina zahynula. Pro srovnání: největší část z celkového počtu asi 100 000 vězňů tohoto koncentračního tábora a pod něj spadajících pobočných internačních zařízení tvořili Poláci (31 000 osob) a největší občané (22 000 osob). V kolektivní paměti má Flossenbürg, který leží jen několik málo kilometrů od českých hranic,

pouze okrajové postavení. Rovněž skutečnost, že SS zřídilo v letech 1942 až 1945 sedmnáct jeho pobočných táborů přímo na území dnešní České republiky, se ani po osvobození nedostala do povědomí širší veřejnosti a je známa pouze úzkému kruhu odborníků a organizacím bývalých politických vězňů.¹ Paměť, výměna informací i historický rozbor událostí spojených s místem, kde zahynulo mnoho československých občanů, byly na dlouhých 40 let zkomplikovány izolací obou zemí, které se ocitly na opačných stranách železné opony.

Proč se právě dnes, 75 let po osvobození koncentračního tábora Flossenbürg, připravuje v Praze výstava o tamních československých vězňích? Tato prezentace patnácti životních osudů je výsledkem vzájemného sblížení, jež začalo mezi oběma národy před 30 lety. Klíčovým momentem pro Flossenbürg byl rok 1995, kdy na přípravách oslav 50. výročí osvobození tábora participovali poprvé i vědeckí pracovníci. Byla to předzvěst transformace „památníku a pohřebiště“ spravovaného z Mnichova v edukační zařízení se stálým vědeckým personálem.² V následujících letech se každoročně pořádaných setkání bývalých vězňů mohli začít konečně účastnit

Výstavu „Dneska ctí tě za svatého, zítra budeš sviňák!“ Československé osudy ve 20. století, pořádanou Památníkem koncentračního tábora Flossenbürg, bude možné zhlédnout nejen v Národním památníku v Praze na Vítkově. Výstava je plánována jako putovní, a bude tedy k vidění i na dalších místech mimo Prahu, včetně Flossenbürgu.

i přeživší Češi, kterým obstrukce ze strany komunistických úřadů znevažovaly návštěvu míst, kde byli kdysi uvězněni. Mnozí z nich, jako například bývalý televizní redaktor z Prahy Miloš Volf, se jako odborní poradci podíleli i na vytvoření nové koncepce památníku koncentračního tábora. V roce 2007 byla na základě rozsáhlého historického výzkumu pod vedením ředitele památníku Jörga Skriebeleita otevřena stálá expozice mapující historii tábora. Řada dokumentů a exponátů vypovídá o životě a působení Čechoslováků v koncentračním táboře Flossenbürg.

Práce s dostupnými archivními materiály a úzká spolupráce s institucemi a badateli v Čechách a na Slovensku umožnily další prohlubování dosavadních poznatků.³ Důležitým impulsem pro vznik tohoto

1 ADAM, Alfons: *Die Arbeiterfrage soll mit Hilfe von KZ-Häftlingen gelöst werden. Zwangsarbeit in KZ-Aussenlagern auf dem Gebiet der heutigen Tschechischen Republik*. Metropol Verlag, Berlin 2013, s. 382.

2 V roce 1999 bylo bavorskou zemskou vládou umožněno institucionální zakotvení památníku koncentračního tábora v rámci legislativy jako zařízení zaměřeného na výzkum, dokumentaci a péči o návštěvníky. V roce 2003 byl pak památník společně s Památníkem koncentračního tábora Dachau převeden pod nově založenou instituci Stiftung Bayerische Gedenkstätten (Nadace Bavorské památníky). Viz SKRIEBELEIT, Jörg: Flossenbürg. In: BENZ, Wolfgang – DISTEL, Barbara (eds.): *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, sv. 4. C. H. Beck, München 2006, a SKRIEBELEIT, Jörg: *Erinnerungsort Flossenbürg. Akteure, Zäsuren, Geschichtsbilder*. Wallstein Verlag, Göttingen 2009.

3 Jedním z těchto počinů je rozsáhlý projekt rozhovorů realizovaný pražskou neziskovou organizací Živá paměť v letech 2005–2006, v jehož rámci byly pořizovány videonahrávky rozhovorů s bývalými vězni, a dále komplexnější odborný výzkum záchranné akce českých civilistů, kterým se krátce před koncem války podařilo v Rostokách u Prahy na delší dobu zastavit evakuační vlak s 4000 vězni převáženými z pobočného tábora v Litoměřicích, a pomoci tak více než 300 z nich k útěku. Odborným výzkumem této události se v posledních letech zabývala zejména Pavla Plachá, viz PLACHÁ, Pavla: *Osvobozený transport. Příběh pomoci vězňům z transportu smrti ve světle historických pramenů*. *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 70–83.

Fridolín Macháček pod flossenbüorskou zříceninou hledí na bývalý koncentrační tábor, listopad 1945. Vpravo Ota Matoušek s portréty prezidentů T. G. Masaryka a Edvarda Beneše ve svém domě v Českých Budějovicích, 1935. Foto: Mirko Křen / Archiv města Plzně, sbírka PhDr. Fridolína Macháčka, k. LP 1674, inv. č. 844, soukromý archiv Otty Matouška a Luisy Matouškové

výstavního projektu byly vzpomínky Fridolína Macháčka, jejichž německý překlad Památník koncentračního tábora Flossenbürg vydal poprvé v roce 2017.⁴ Tohoto historika a ředitele plzeňského městského archivu můžeme považovat za prvního historika koncentračního tábora Flossenbürg. Macháček byl zatčen za své kontakty s odbojem a ve Flossenbürgu byl internován v červnu 1944, ve svých šedesáti letech. Po osvobození z pochodu smrti ve Stamsriedu u Chamu vydal o koncentračním táboře Flossenbürg knihu, která se však nesetkala s výraznějším ohlaselem.⁵ Po komunistickém převratu v roce 1948 se pak Macháček jako sociální demokrat ocitl zcela v politickém ústraní.

Rozsáhlé odborné rešerše, které předcházely německému vydání této knihy, významně doplnily soubor archivních materiálů týkajících se československých vězňů. Spolu s předchozími informacemi tak roz-

šířily poznatky o této heterogenní skupině, která se skládala z občanů pronásledovaných z rasových důvodů, z odbojářů, dále z osob nasazených v rámci nucených prací, z žen i mužů, z Čechů, Slováků i sudetských Němců. Přípravou uvedené výstavy se tým kurátorů památníku Flossenbürg zabývá od roku 2018.

Od začátku projektu bylo cílem neredukovat zkušenost zúčastněných pouze na pobyt v táboře, ale ukázat jejich životní osudy v širších souvislostech. Všechny portrétované osobnosti se nějak dotkly klíčové momenty československých dějin – od vzniku republiky v roce 1918 přes okupaci a nacionálně socialistický teror, poválečný komunistický převrat, Pražské jaro a následnou normalizaci až po sametovou revoluci v roce 1989. Pro každého z nich pak byly rozhodující jiné události specifikující konkrétní biografické pozadí jejich životních cest: Malíř Ota Matoušek (1890–1977) bojoval v první světové

válce jako československý legionář za samostatný stát a v období první republiky se podílel na uměleckém dokumentování tohoto „boje za svobodu“ v rámci činnosti Památníku odboje na pražském Vítkově. Skladatel a rozhlasový redaktor Fritz Seemann (1900–1942) zastupuje v naší skupině meziválečnou židovsko-německou buržoazii. Po jeho smrti v koncentračním táboře Flossenbürg byla jeho práce téměř zapomenuta. Sudetoněmecký komunista Edmund Hüniĝen (1897–1971), původem z Liberce, prožil v koncentračních táborech šest let. Po válce jako oficiálně uznávaný antifašista unikl i se svou rodinou odsunu. Voják Vladimír Škacha (1920–1987) odešel po obsazení Československa do Velké Británie, kde absolvoval parašutistický výcvik, a v roce 1941 byl jako člen skupiny Silver B vysazen na území tehdejšího protektorátu. Rozhodujícím impulsem, jenž ovlivnil další život malířky Helgy Hoškové (nar. 1929), byla rada jejího otce, kterou jí

4 MACHÁČEK, Fridolín: *Pilsen – Theresienstadt – Flossenbürg. Die Überlebensgeschichte eines tschechischen Intellektuellen*. Eds. SCHIKORRA, Christa – SKRIEBELEIT, Jörg – ŠVIMBERSKÝ, Jan. Wallstein Verlag, Göttingen 2017.

5 MACHÁČEK, Fridolín: *Plzeň, Terezín, Flossenbürg*. František Novák, Praha 1946.

Helga Weisssová (později Hošková) tři dny před deportací do ghetta, 1941. Vpravo manželé Aloisie a Jakob Ištvanovi, kolem roku 1928.

Foto: soukromý archiv Helgy Hoškové, soukromý archiv

dal v roce 1941 v terezínském ghettu, aby obrazově zdokumentovala tamní podmínky.

Slovenský ekonom Imrich Karvaš (1903–1981) se v roce 1943 jako guvernér Slovenské národní banky připojil k odboji a sehrál významnou roli při přípravě Slovenského národního povstání. Romka Aloisie Ištvanová (1893–1971) byla v roce 1943 deportována z Moravy do „cikánského tábora“ v Osvětimi-Birkenau. Tam přišla o manžela, nejmladšího syna a tři vnoučata. Krajinař František Michl (1901–1977) musel v koncentračním táboře Flossenbürg malovat obrazy pro tamní příslušníky SS. V poválečných letech vytvořil na žádost spoluvězňů mnoho obrazů s motivem zříceniny místního hradu, které pak utkvěly v paměti několika generací československých občanů jako ikonický obraz Flossenbürgu.

Karel Procházka (1893–1969) zažil osvobození koncentračního tábora 23. dubna 1945, aktivně pomáhal americkým vojákům při zajištění důkazů o dění v táboře a v roce 1946

vypovídal v dachauském procesu vedeném proti pachatelům zločinů spáchaných ve Flossenbürgu. Již zmíněný historik Fridolín Macháček (1884–1954) se šest měsíců po osvobození vrátil do Flossenbürgu, aby tam již jako svobodný občan nasbíral materiál pro svou vzpomínkovou knihu. V roce 1946 vydal jedno z prvních svědectví o systému a fungování tohoto koncentračního tábora.

Diplomat Jan Jína (1890–1962) se v roce 1945 vrátil zpět do Československa a doprovázel staronového prezidenta Edvarda Beneše až do jeho vynucené abdikace v roce 1948. Moravský rolník Radomír Faltýnek (1926–2018) převzal po návratu z koncentračního tábora po svých rodičích statek a po roce 1948 čelil státním represím zaměřeným proti soukromým zemědělcům.

Novinář a teoretik komunistické ideové koncepce Závaš Kalandra (1902–1950), který byl v táboře ve Flossenbürgu vězněn v letech 1940–1942, byl v roce 1950 jako údajný „trockista“ postaven před

soud a v procesu s Miladou Horákovou odsouzen k smrti a popraven. Miloš Volf (1924–2012) byl po skončení Pražského jara pro své postoje kritické vůči tehdejšímu režimu zbaven funkce vedoucího programů pro děti a mládež Československé televize. Americký režisér Jack Garfein (1930–2019) se vydal v roce 1986 s filmovým štábem po stopách člena Hlinkových gard Štefana Reištettera, který se podílel na deportacích Židů ze Slovenska.

Protože zachycené události a dějinné zvraty probouzejí v Češích, Slovácích a Němcích odlišné a někdy i protikladné vzpomínky, musel být nalezen koncept vyhovující různým recepcím. Syntetizující pohled na rozdílné životní cesty a osudy poskytuje návštěvníkům víceznačnou mozaiku. Výsledkem by měl být pokus o realizaci jakéhosi „dialogického vzpomínání“ a snaha překročit touto formou užší, národnostně vymezený horizont.⁶

Každé z patnácti osobností je věnována zvláštní sekce, kterou tvoří dva

6 Viz např. ASSMANN, Aleida: *Auf dem Weg zu einer europäischen Gedächtniskultur? Wiener Vorlesungen im Rathaus*, sv. 161. Picus Verlag, Wien 2012.

propojené panely. Na vnější straně najdeme jejich portréty, citát a krátké vyprávění zachycující významnou událost z jejich životního příběhu, vnitřní či zadní strany pak nabízejí stručný životopis a ve dvou částech též shrnuté tematické oblasti, které se v důležitých bodech protínají s československými dějinami.

Na tabuli v úvodu expozice se nachází časová osa zachycující osudy všech 15 protagonistů v dobových souvislostech, včetně doby jejich věznění v nacistických koncentračních

táborech a žalářích. Na tento prolog navazuje krátké shrnutí dějin Československa a interaktivní panel, na němž je možné zhlédnout sugestivní filmové sekvence vypovídající o osudech osmi flossenbürských vězňů.

V mediální sekci výstavy je promítána i ukázka z dokumentárního filmu o moravském rolníkovi Radomíru Faltýnkovi, který v roce 2012 převzal vysoké vojenské vyznamenání (řád Zlaté lípy). Film zachycuje 86letého Faltýnka, který se raduje z udělení vyznamenání, zároveň však reaguje

s určitou skepsí. V roce 1945 se vrátil z koncentračního tábora a převzal po zavražděných rodičích statek, o několik let později byl ale jako „kulak“ vystaven novým represím ze strany komunistického režimu a v roce 1960 musel rodinné pozemky pod nátlakem odevzdat státu. Jeho citát z Karla Havlíčka Borovského „Dneska ctí tě ze svatého, zítra budeš sviňák!“ byl použit také jako název celé výstavy.

Annette Kraus, Jan Švimborský
Překlad: David Sajvera

Kartotéka totálně nasazených v Norsku

Dokumenty Organizace Todt a evidence zahraničních dělníků v Norsku z let 1940–1945

Při výzkumu problematiky Čechoslováků totálně nasazených za druhé světové války je limitujícím faktorem otázka dochovaných pramenů. V průběhu spojeneckých náletů v posledních letech války shořelo ohromné množství dokumentů ústředních orgánů Třetí říše. Při bombardování Berlína v noci z 23. na 24. listopadu 1943 byla například takto zasažena centrála Organizace Todt¹ a její agenda byla těžce poškozena. Dochované zbytky mají rozsah pouhých 35 běžných metrů archiválií. Z tohoto důvodu nabývají zvláštní důležitost materiály dochované jinde.

Dokumenty německých orgánů v Norsku

Zatímco přes takřka všechny evropské země se v letech 1943–1945

přehnala fronta, okupované Norsko zůstalo v moci nacistů až do posledního dne války. Kromě její nejsevernější části v zemi na konci války neprobíhaly pozemní boje a také letecké úderů Spojenců mířily převážně na konkrétní vojenské cíle a neměly charakter kobercových náletů. Dokumenty okupačních orgánů zde tedy neznížily plameny ani trosky zřícených budov. Nezmysly ani v chaosu spěšných evakuací před postupujícími spojeneckými vojsky: Němci v Norsku kapitulovali do rukou Norů a Britů až 8. května 1945 a výzbroj, materiál i veškeré zařízení předávali spořádaně a systematicky pod přímou kontrolou vítězů. Na druhou stranu však měli nacisté také dostatek času zničit řadu kompromitujících dokumentů.

Písemné materiály německých úřadů a institucí po válce převzalo dokumentační oddělení Vrchního velitelství spojeneckých pozemních

sil v Norsku (Foreign Document Section, Documents Pool, Allied Land Forces Norway). Díky tomu se na jednom místě soustředily dokumenty z ústředních orgánů v Oslu i z většiny regionálních a lokálních poboček.

Po prostudování byly tyto materiály v prosinci 1945 postoupeny zpravodajskému odboru vrchního velitelství norských ozbrojených sil.² Zpravodajci pak část dokumentů postupně předávali relevantním norským institucím – Vojenskému muzeu, ale také jednotlivým ministerstvům a dokonce i různým podnikům, například Norským státním drahám. Mezi materiály totiž byly i stavební plány stávajících a plánovaných staveb, různé finanční kalkulace, výsledky geologických průzkumů apod. V průběhu dalších let se pak většina písemností, včetně dokumentů vzešlých z činnosti Organizace Todt, dostala do Národního archivu v Oslu.³

- 1 Organisation Todt byla militarizovaná polovojenská organizace, zajišťující výstavbu strategicky významných objektů, především opevnění a dalších vojenských staveb, ale i klíčové dopravní infrastruktury. Její příslušníci byli uniformováni a hodnostně rozlišeni. Organizace spravovala, dozorovala a řídila práci přidělených pracovních sil, civilních dělníků, válečných zajatců i vězňů koncentračních táborů.
- 2 OLSEN, Kåre: *Innledning til katalog for arkivet etter Einsatzgruppe Wiking, Organisation Todt 1940(-42)-1945*. Riksarkivet, Oslo 2012, s. 48.
- 3 K působení Organizace Todt v Norsku v krátkosti např. FRØLAND, Hans Otto: *Organisation Todt som byggherre i Norge*. *Historisk Tidsskrift*, 2018, roč. 97, č. 3, s. 167–188.

Fond Organizace Todt v Národním archivu v Oslu

Archivní zpracování a zájem historiků se z pochopitelných důvodů nejprve soustředily na dokumenty týkající se kolaborace, válečných zločinů, vojenských operací, tajných služeb a pronásledování norského obyvatelstva za války. Materiály k činnosti Organizace Todt stály tehdy na okraji zájmu a uspořádání se dočkaly až o několik desítek let později. Samostatný fond Organizace Todt byl poprvé nahrubo uspořádán teprve v roce 1985, a jeho systematická inventarizace započala dokonce až v roce 2006. Po pěti letech práce byl roku 2012 fond zpřístupněn veřejnosti.⁴

Fond má dnes rozsah 440 běžných metrů archiválií a v důsledku celé řady důvodů inventarizačního i personálního charakteru je rozdělen do dvou dílčích celků, které se obsahově prolínají. Uspořádání fondu ztížila i skutečnost, že v něm soustředěné materiály již byly částečně zpracovány v různých institucích, které je spravovaly předtím. Fond je ponejvíce strukturován hierarchicky a odráží vnitřní členění Organizace Todt v Norsku od centrály přes regionální a lokální stupně až po jednotlivá pracoviště. Navíc šlo také o dělení podle účelu prací, jako např. stavba opevnění, stavba dopravní infrastruktury aj.; zvláštní odbor spravoval stavby prováděné pro Luftwaffe.

K Organizaci Todt lze najít řadu materiálů i ve fondech dalších norských a okupačních institucí, např. Říšského komisariátu, norského ministerstva sociálních věcí, Ředitelství pro zprostředkování práce a řešení nezaměstnanosti a dalších, které s ní často úzce spolupracovaly.⁵

Rozsah archivního fondu Organizace Todt je z evropského pohledu unikátní, neboť nikde jinde se nezachovaly materiály v takové úplnosti. Badatelé tak mají možnost na norském příkladu detailně zkoumat fungování Organizace Todt v celé její struktuře.

Kartotéka totálně nasazených

Z hlediska výzkumu problematiky totálně nasazených za druhé světové války v Norsku je velmi užitečným pramenem také osobní kartotéka zahraničních pracovníků, která je kompletně dochovaná právě v rámci fondu Organizace Todt.

V Norsku bylo za války nasazeno na 32 000 zahraničních civilních pracovníků.⁶ Byli rozděleni mezi několik set německých a řadu norských firem, které s Organizací Todt spolupracovaly.⁷ Pro evidenci zaměstnanců vedla každá firma vlastní kartotéku. V rámci ústřední evidence pak v centrále OT-Einsatzgruppe Wiking v Oslu vznikla centrální souhrnná kartotéka. Původně byla řazena podle firem, a představovala tak vlastně soubor duplicitních karto-

ték vedených jednotlivými firmami. Pro orientaci úředníků napříč nimi sloužila tzv. vyhledávací kartotéka (*Suchkartei*). V průběhu archivního zpracování v norském Národním archivu ovšem byly všechny kartotéční lístky soustředěny do jednoho souboru a kartotéka následně rozřazena do skupin podle národností uvedených na lístcích. Svoji vlastní sekci v kartotéce tak nyní mají Belgičané, Čechoslováci (sic), Dánové, Francouzi, Němci, Nizozemci, Poláci i sovětsí občané. Kartotéka je uložena ve 45 krabicích, z nichž prvních osm obsahuje kartotéční lístky německého personálu Organizace Todt. Soubor Čechoslováků je uložen v krabicích č. 42 a 43. Je zde zařazeno celkem 1534 kartotéčních lístků, které se týkají 1366 osob.⁸ Nelze však dosud jednoznačně stvrdit konečné počty Čechů a Slováků zachycených v kartotéce, neboť některé jejich kartotéční lístky se mohou nacházet i v jiných souborech – podobně jako bylo v souboru Čechoslováků nalezeno několik karet pracovníků jiných národností.

Jednotlivé kartotéční lístky obsahují základní osobní údaje: jméno, příjmení, datum a místo narození včetně okresu a země, místo domovské příslušnosti, rodinný stav, počet dětí a rubriku státní příslušnosti – ta však byla většinou vyplněna podle národnosti (např. Tscheche). Samostatná rubrika specifikovala, zda dotyčný byl *Volksdeutscher*.⁹

4 OLSEN, Kåre: *Innledning til katalog for arkivet etter Einsatzgruppe Wiking*, s. 1.

5 Podrobnější informace k lokaci různých materiálů týkajících se Organizace Todt v Norsku obsahuje příslušná kapitola dizertační práce HATLEHOL, Gunnar: *„Norwegeneinsatz“ 1940–1945. Organization Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*. NTNU, Trondheim 2015.

6 GRIMNES, Ole K.: *Norge under andre verdenskrig 1939–1945*. Aschehoug & Co., Oslo 2018, s. 206. Celkem Organizace Todt v Norsku během války řídila práci 90 000 osob, a představovala tak zdaleka největšího zaměstnavatele v zemi. Více než polovinu z uvedeného počtu tvořili váleční zajatci. ANDERSEN, Ketil G.: *Grossraum: De bygget landet. Organisasjon Todt og tvangsarbeid i Norge 1940–1945*. Norsk Teknisk Museum, Oslo 2017, s. 27.

7 V Norsku mělo za války působit až 500 německých firem. GOGL, Simon: *Profittsøken uten kontroll? De tyske byggebedriftene under Einsatzgruppe Wiking*. *Historisk Tidsskrift*, 2018, roč. 97, č. 3, s. 230.

8 Podle německých plánů mělo být v Norsku nasazeno až pět tisíc Čechů. HATLEHOLD, Gunnar: *„Norwegeneinsatz“ 1940–1945*, s. 325. Nejvyššího počtu Čechů v rámci OT-Einsatzgruppe Wiking mělo být podle německých dokumentů dosaženo v březnu 1943, kdy úřady evidovaly celkem 1294 Čechů. Tamtéž, s. 326.

9 *Volksdeutsche* – označení pro Němce a osoby německého původu, které žily mimo hranice Německé říše a Rakouska z roku 1937, a zpravidla proto měly cizí občanství. Termín vycházel z nacistické teorie národa ve smyslu kmene, resp. „krve“ (*Deutschblütig*). Používal se i termín „zahraniční Němci“ (*Auslandsdeutsche*).

Totálně nasazení dělníci žili v Norsku řadu měsíců i let v uzavřených komunitách pracovních táborů. Přes časté styky s místním obyvatelstvem navazovali přátelství hlavně mezi sebou.

Foto: Muzeum Sverresborg Trøndelag, Folkemuseum, Trondheim, Norsko

Dále jsou uvedeny údaje pracovní. Kartotéční lístek zahrnuje rubriky povolání a zaměstnání dotyčného a jeho status v rámci totálního nasazení (kmenový zaměstnanec – totálně nasazený – přidělený zaměstnanec). Uvedeno je také datum příjezdu do Norska a datum nástupu do práce. Následuje firma, u které byl pracovník zaměstnán (většinou včetně razítka firmy), a číslo osobních dokladů (služební knížka, osobní číslo a v případě, že se jednalo o příslušníka Wehrmachtu, i číslo jeho vojenského dokladu a informace, zda byl, či nebyl uznán schopným vojenské služby). Z kartotéčních lístků je možné zjistit i to, v jaké lokalitě byl pracovník nasazen a pod jakou pobočku Organizace Todt byl evidenčně zařazen.

Formuláře kartotéčních lístků byly připraveny pro statistické zpracování. Na horním okraji obou stran lístku je předtištěno celkem 60 očíslovaných políček. Na základě zatímní prohlídky kartotéky se však zdá, že tento systém nebyl využíván.

Reverz karty eviduje změny pracovního nasazení, tj. přesuny mezi jednotlivými pracovišti, lokalitami a firmami. Také je zde samostatná rubrika poznámky a rubrika o případném vyřazení z evidence OT-Einsatzgruppe Wiking (datum ukončení pracovního nasazení, datum odjezdu z Norska, místo určení a důvod vyřazení z evidence).

Uvedené údaje umožňují zmapovat osudy jednotlivých osob, ale i celých skupin. Statistické vyhodnocení pak bezpochyby přinese nové poznatky o působení Čechů během totálního nasazení v Norsku. Bude možné sledovat frekvenci jejich nasazení v jednotlivých lokalitách a regionech, počet osob u různých firem, délku jejich pobytu v Norsku, druh práce, účel budovaných staveb, ale i věk, regionální původ, případně zdravotní komplikace či útěky.

Kartotéka je přístupná v rámci zmíněného fondu Organizace Todt v norském Národním archivu v Oslu, jehož inventář je k dispozici také on-line

na adrese: www.arkivportalen.no (RAFA-2188 – Tyske arkvier, Organisation Todt (OT), Einsatzgruppe Wiking); kartotéka Čechoslováků tamtéž, Arkiv Del 1; O – Diverse kartotek for personale og materiell – 07 – Personalkartotek.

Projekt zkoumající pracovní nasazení Čechů v Norsku

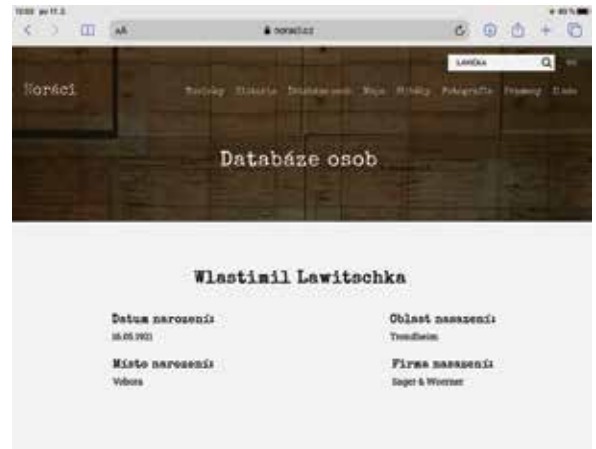
Kartotéka byla digitalizována v rámci projektu *Česko-norská memorabilia: bilaterální univerzitní spolupráce* (podpořen Fondy EHP, č. EHP-CZ-ICP-1-001, řešen v letech 2019–2021 ve spolupráci Oddělení skandinavistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Historického ústavu Norské technické univerzity v Trondheimu). Z důvodu ochrany osobních údajů není prozatím možné zveřejnit všechny údaje uvedené v kartotéčních lístcích ani skeny těchto lístků. Alespoň základní osobní data, sloužící především k vyhledávání osob ze strany příbuzných a dalších zájemců, jsou uvedena v on-line databázi na webové stránce projektu: <https://noraci.cz/databaze-osob>.¹⁰

Vyhledávání v databázi je možné podle příjmení, jména, data narození a místa narození. Zároveň nabízí i celkový přehled obsažených příjmení, který je při vyhledávání důležitou pomůckou vzhledem k častému komolení křestních jmen a příjmení v originálních dokumentech, především v důsledku poněkud a chyb v zápisu. Komolení se dotklo i toponym, zvláště míst narození. U jednotlivých osob lze nalézt rovněž údaje o oblasti jejich pracovního nasazení v Norsku a o zaměstnavateli, tedy o tom, u které konkrétní firmy byly zařazeny. Databáze je koncipována jako „živá“, umožňuje tedy průběžné opravy a doplňování dalších materiálů, např. fotografií, dokumentů apod.

Vendula V. Hingarová,
Zdenko Maršálek

¹⁰ Název webu *Noráci* vychází z pojmenování, jímž se sami totálně nasazení v Norsku po válce označovali. Viz HINGAROVÁ, Vendula: Za polárním kruhem. Totálně nasazení Čechů v Norsku. *Dějiny a současnost*, 2020, roč. 42, č. 3, s. 16–19.

OBL Drontheim		OT-Einsatzgruppe Viking	Einsatzfirma des Hauptamtes SAGER & WOERNER
Arbeitseinsatzkartei für Firmenangehörige			
1. Name Vorname Lewitschka Nachname Wlastinil	2. geb. am 18.06.1903	3. Staatsangehörigkeit Tschechien	4. Vollständiger (bei nicht deutscher Staatsangehörigkeit) eingetragener in Norwegen am 30.10.42
5. Hausanschrift (Str., Haus- u.Nr.) Kytsborg, Schuttingesvej 6	6. Arbeits aufgenommen am 30.10.42	7. bei Firma Sager & Woerner, Trondheim	8. Dienstbuch Nr. 225295
9. ledig, verheiratet, getrennt lebend, geschied., verw.? verheiratet	10. Erkennungsmarke Nr. 323809	11. Wohnort Trondheim	12. Wohnort Trondheim
13. Anzahl der Kinder 2	14. Wohnort Trondheim	15. Wohnort Trondheim	16. Wohnort Trondheim
17. ehemaliger Beruf Wagnereier	18. Wohnort Trondheim	19. Wohnort Trondheim	20. Wohnort Trondheim
21. eingesetzt als Wagnereier	22. Wohnort Trondheim	23. Wohnort Trondheim	24. Wohnort Trondheim
25. Stammarbeiter, Dienstverpflichteter, Zugewiesener? nein	26. Wohnort Trondheim	27. Wohnort Trondheim	28. Wohnort Trondheim
29. Hausnum. oder -bezeichnung 6	30. Wohnort Trondheim	31. Wohnort Trondheim	32. Wohnort Trondheim
*) nicht Zutreffendes streichen			

Averz kartotéčného lístku. Záznamy v jednotlivých rubrikách jsou často zkomolené. Foto: Národní archiv v Oslu

Printscreen záznamu v databázi osob uveřejněné na webových stránkách projektu Česko-norská memorabilia Repro: <https://noraci.cz>

Kartotéční lístky českých totálně nasazených pracovníků jsou v norském Národním archivu uchovány ve dvou kartonech

Foto: Vendula V. Hingarová

Výstava připomene sedmdesát let od akce „K“

Letos v dubnu uplynulo 70 let od smutně proslulé akce „K“, kterou komunistický režim přichystal jako masivní zásah zaměřený na likvidaci mužských klášterů v Československu. Celou akci uvedly na jaře 1950 jako ideologická přehra pečlivě připravené monstrprocesy s vůdčími představiteli jednotlivých řeholních řádů. V noci ze 13. na 14. dubna 1950 pak proběhl vlastní zátah – SNB a Státní bezpečnost za podpory Lidových milic obsadily nejvýznamnější kláštery,

zabavily nebo poničily veškerý majetek a řeholníky vyhnaly, respektive zadržely v několika areálech předem určených za internační tábory. Druhá etapa akce následovala o dva týdny později, kdy komunistické bezpečnostní orgány rozprášily zbývající klášterní komunity. V létě a na podzim téhož roku režim navázal další akcí, tentokrát namířenou proti ženským řádům (akce „Ř“).

Následky akce „K“ byly nedožrnné. V Československu pronásledování postihlo přes dva tisíce řeholníků, zanikly více než dvě stovky klášterních společenství. Drtivý dopad měla nejen na jednotlivé lidské osudy, ale znamenala také vážnou cézuru v kontinuitě zdejšího duchovního života a narušila integritu regionálních společenství, neboť kláštery často tvořily jejich přirozená kulturní a duchovní centra. V neposlední řadě pak způsobila katastrofální ztráty na hmotném kulturním dědictví – stovky zničených uměleckých děl a knih, v dlouhodobém horizontu pak desítky nevyužívaných a chátrajících památek.

Plošná a důkladně provedená akce „K“ patřila k největším a nejradikálnějším počínům, které komunistická moc v 50. letech podnikla proti svým ideovým odpůrcům. Její kulaté, sedmdesáté výročí je dobré připomínat i proto, že důsledky pohybu, který spustila, jsou v našich zemích patrné dodnes – třeba i v bezpočtu velkých klášterních areálů, jež po desetiletích

Pietní místo v klášteře Želiv je upraveno jako symbolická pocta kněžím a řeholníkům internovaným zde v letech 1950–1956

Foto: Přemysl Fialka

Monstranci z plechovek od okurek a dna zavařovačky tajně vyrobili internovaní řeholníci

Foto: Archiv Královské kanonie premonstrátů v Želivě

chátrání stále čekají na opravu nebo její plnohodnotné dokončení.

Toto neblahé výročí připomíná také Ústav pro studium totalitních režimů, a to výstavou s názvem *Nebe plné hvězd* (autoři: Markéta Doležalová, Pavel Ryjáček a Stanislava Vodičková – kurátorka), která bude k vidění v areálu premonstrátského kláštera v Želivě. Návštěvníci se zde budou moci seznámit jak s průběhem zásahu, tak se vzpomínkami na něj či s konkrétními osudy postižených osob.

Výstava měla původně probíhat od poloviny dubna, vernisáž byla plánována na datum zahájení akce „K“. Kvůli opatřením přijatým proti šíření epidemie koronaviru se ale nakonec vše posouvá na léto – vernisáž proběhne v želivském klášteře 9. srpna 2020. Výstavu doprovodí barevný, bohatě vypravený katalog.

Jakub Bachtík

Počátky teroru. Výstava připomíná zábor pohraničí nacisty

Se záborem československého pohraničí po mnichovské dohodě v roce 1938 jsou spojeny zejména obrazy pochodu nacistické armády. Wehrmacht měl obsazování postoupených území skutečně na starosti, stejně významnou roli ale při nacistické dobovačné expanzi hrály složky pořádkové a bezpečnostní policie (Gestapa) nebo SS. Právě tyto jednotky totiž měly za

úkol „čistit“ obsazovaná území od takzvaných nepřátel Říše – Židů, Romů, politických a ideových oponentů a dalších nacisty pronásledovaných skupin – a dohlížet zde na zavádění nových poměrů. Nacistické policejní složky tak do velké míry byly zodpovědné za nechvalně proslulou krutost okupační správy, která dosáhla skutečných extrémů zejména na východě Evropy.

Jak postupovat na nově obsazovaných územích, si nicméně nacisté vyzkoušeli poprvé v Československu. Připomíná to výstava s názvem *Počátky teroru. Nasazení německých policejních složek při okupaci československého pohraničí v roce 1938*, kterou připravil Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Litoměřicích. Na dvanácti panelech

přibližují autoři Petr Kaňák, Pavla Plachá, Jan Vajskebr a Jan Zumr průběh obsazování této části československého území i podíl různých bezpečnostních složek na jeho organizaci. Představují také osudy několika lidí, kteří byli po záboru pohraničí pronásledováni nebo nuceně vystěhováni.

Výstava měla být k vidění od 17. března do konce dubna na nádvoří budovy litoměřického Státního oblastního archivu (Krajská 48/1), vzhledem ke krizové situaci ale byla její vernisáž odložena. Zájemci však mohou výstavu zhlédnout on-line – je volně přístupná na webu SOA Litoměřice http://www.soalitomeric.cz/vystava-pocatky_teroru_1938/.

Jakub Bachtík

Výstavní panely byly převedeny do on-line podoby, aby si je lidé mohli prohlédnout i v době celorepublikové karantény

Foto: ÚSTR

Ještě jsme ve válce. Úspěšný komiks jako výstava

V roce 2011 slavil velký úspěch projekt, který u nás patřil mezi průkopnické pokusy spojit výklad historie s formou komiksu – kniha *Ještě jsme ve válce*, kterou připravila organizace Post Bellum a Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s nakladatelstvím Argo. Titul je založen na vzpomínkách pamětníků – autoři (Vojtěch Šeda, David Bartoň a Adam Drda) vybrali třináct osudů, jež zachycují úspěšné i tragické potyčky s totalitní mocí v období nacistické okupace, poválečných let stalinismu i pozdější normalizace. Příběhy se navzájem liší jak charaktery ústředních hrdinů, tak principy fungování totalitní moci, které zobrazují. Této různorodosti odpovídá i výtvarné zpracování knihy – každého příběhu se ujal jiný kreslíř s odlišným stylem.

Kniha má ambici přiblížit naléhavá témata nedávných dějin také publiku, jež se o historii intenzivně nezajímá. Ohlas vzbudila u čtenářů i kritiků (viz například cena Muriel pro nejlepší český komiks roku 2012) a zájem zaznamenala rovněž v zahraničí (vznikly překlady do angličtiny nebo rumunštiny). Čtenáři, kteří se s ní dosud nesetkali, nyní mají novou příležitost: projekt *Ještě jsme ve válce* získal také podobu putovní výstavy, jež je od ledna letošního roku k vidění v Mnišecké kapli poutního areálu na Svaté Hoře u Příbrami. Zájemci o její zhlédnutí nemusí mít obavy, že jim návštěvu překazí aktuální karanténní opatření – výstava zde bude probíhat až do konce roku 2020.

Zároveň je v knihkupectvích stále dostupná také původní kniha a její cizojazyčné mutace.

Jakub Bachtík

A poster for an exhibition. At the top, a speech bubble contains the text 'VÝSTAVA JEŠTĚ JSME VE VÁLCE'. Below it is a stylized illustration of a woman with red hair in a red dress, looking thoughtful. At the bottom, a box says 'PŘÍBĚHY 20. STOLETÍ'. The exhibition dates '20. 1. – 30. 12. 2020' and location 'Svatá Hora Příbram Mnišecká kaple' are listed. The website 'www.svata-hora.cz' is also provided. Logos of sponsors like 'vstupné dobrovolné', 'Mnišecká kaple', and 'Evropská unie' are at the bottom.

Vzdělávací aktivity ÚSTR v době epidemie

Jedním z klíčových témat prvního pololetí roku 2020 ve vzdělávání je distanční výuka. Nouzový stav vyhlášený kvůli pandemii koronaviru vedl k uzavření škol, takže veškerý kontakt učitelů s žáky probíhá on-line. Situace se pochopitelně dotkla i vzdělávacích aktivit zaměřených na mimoškolní výuku nebo vzdělávání učitelů, a vzrostla proto poptávka po metodické podpoře i alternativních výukových platformách.

Obojí dlouhodobě nabízí také Ústav pro studium totalitních režimů, jehož oddělení vzdělávání působí jako metodické centrum pro reflexi a výuku soudobých dějin. Vlajkovou lodí jeho činnosti je projekt *Dějepis v 21. století*, zaměřený na inovaci výuky dějepisu na základních a středních školách. V rámci projektu i mimo něj připravuje oddělení interaktivní výukové materiály i metodické příručky a pořádá

semináře a další vzdělávací akce zaměřené především na učitele dějepisu.

Ústav pro studium totalitních režimů se ve vzdělávacích aktivitách na aktuální nouzový režim rychle

adaptoval. I proto, že díky projektu *Dějepis v 21. století* měl už před epidemií celou řadu nástrojů pro distanční výuku připravenou. Na webových stránkách projektu jsou tak nyní zdarma ke stažení výuko-

vé materiály k několika významným tématům českých moderních dějin a využít lze i tematicky zaměřené on-line výukové aplikace. Učitelé mohou vyzkoušet také aplikaci *HistoryLab*, koncipovanou jako digitální dílna pro výuku práce s historickými prameny.

Tyto materiály navíc doplňují pravidelně zveřejňované „webináře“, tedy webové semináře, dostupné z webových stránek projektu i Ústavu pro studium totalitních režimů. Věnovány jsou především metodickým otázkám, mimo jiné i přímo problematice distanční výuky soudobých dějin.

Materiály, aplikace, záznamy usku-tečněných seminářů a další odkazy jsou dostupné na webu *Dějepis v 21. století* <http://www.dejepis21.cz>. Přístupné jsou trvale a učitelé s nimi mohou pracovat i po zrušení nouzových opatření.

Jakub Bachtík